

УДК 341.645.2:341.231.14

В. Ф. Безп'ята**ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПРАЦЮ**

Розглянуто основні принципи діяльності Європейського суду з прав людини. Відображено головні завдання Європейського суду в розрізі звернення громадян задля захисту своїх прав на працю. Зазначено, що громадяни України можуть звернутися до цього Суду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту – відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права.

Зміна ставлення до людини як до соціальної цінності на межі другої половини ХХ ст. зумовила напрацювання загальновизнаних стандартів прав людини, посилення правозахисних механізмів, ефективність міжнародно-правового регулювання правового статусу особи, згідно з якими це поняття відображає досягнення соціально корисного регулятивного впливу на певні суспільні відносини, максимально наближені до окресленого в нормі, – з мінімально можливими за даних умов побічними негативними наслідками [1, с. 66].

Конституція України не тільки закріпила перелік прав і свобод людини та громадянина, а й розширила правові засоби їх захисту, надавши кожному право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ та органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55) [2, с. 51]. Отже, держава гарантує кожному громадянину те, що його справа може бути розглянута не лише судами України, але і Європейським судом з прав людини. Міжнародним стандартом щодо цього є європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка була прийнята 4 листопада 1950 р. у Римі державами – членами Ради Європи і набула чинності у вересні 1959 р. [3, с. 46].

9 листопада 1995 р. Україна вступила до Ради Європи; 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини, Перший Протокол та протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї, а 22 лютого 2000 р. – Протокол № 6 [2, с. 51] і тим самим узяла на себе зобов'язання гарантувати права, закріплені в ній, та визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини з питань тлумачення й застосування цієї Конвенції. Статтею 9 Конституції України передбачено, що

«чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства». Зазначені положення співзвучні з чинним законодавством України. Зокрема в ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 24 червня 2004 р. зазначається, що «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства» [4]. Таким чином, будь-який ратифікований міжнародний договір є одним із джерел права в Україні, а закріплені в ньому міжнародно-правові норми, що належать до внутрішньої юрисдикції, можуть застосовуватися не лише судами, а й іншими органами держави, суб'єктами господарювання, посадовими особами, громадянами.

Метою статті є дослідження особливостей застосування практики Європейського суду з прав людини щодо захисту права на працю.

Дослідженням питань удосконалення трудового законодавства з точки зору наближення до міжнародних норм у сфері захисту права на працю займалися такі науковці, як: К. М. Гусов, В. В. Жернаков, Й. Я. Кисельов, Л. І. Лазор, В. І. Прокопенко, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін.

Майже в усіх процесуальних кодексах України, які регулюють діяльність суду під час розгляду відповідних категорій справ, відтворені положення ст. 9 Конституції України. Зокрема про це йдеться у ст. 4 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України 2004 р. (далі – ЦПК України) та ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). При цьому положення ст. 8 КАС України на відміну від інших процесуальних кодексів України додатково вказують на те, що «суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду» [5, с. 25–29].

Можна зробити висновок, що зазначені положення Конституції та законів України, а також відповідні процесуальні норми свідчать про вірність нашої держави своїм міжнародно-правовим зобов'язанням, які проголошуються обов'язковими для виконання поряд із національним законодавством, та про повагу до норм міжнародного права.

Після набрання 1 листопада 1998 р. чинності Протоколом № 11 до Конвенції структура зазначеного механізму зазнала істотних змін. Функції, які раніше виконували Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини,

були передані новому Європейському суду з прав людини (далі – Суд) [3, с. 46–47].

Європейський суд з прав людини є однією з основних міжнародних правозахисних інституцій загальноєвропейської системи захисту прав людини [6]. За кількістю скарг, які надходять щорічно від громадян разом із Росією, Туреччиною, Польщею та Румунією [7]. Так, у Європейському суді з прав людини, що у Страсбурзі, у 2007 р. було розглянуто 109 звернень українських громадян, 108 із яких було вирішено на користь позивачів. Такі дані були оприлюднені на прес-конференції президента Суду з прав людини Жана-Поля Кости. Найбільше звернень у 2007 р. Суд отримав від Туреччини (331 справа), на другому місці – Росія (192 справи), на третьому – Польща (111 справ) [8].

Стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі. Ключовими принципами ст. 6 Конвенції є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд [9, с. 129].

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи щодо порушення права на справедливий судовий розгляд, тлумачить указану статтю як таку, що не лише містить детальний опис гарантій, надаваних сторонам у цивільних справах, а й захищає насамперед те, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями, – доступ до суду. Таким чином, Україна як учасниця Конвенції про захист прав людини та основних свобод повинна створювати умови щодо забезпечення доступності правосуддя.

Згідно зі ст. 19 Конвенції головним завданням Суду є забезпечення виконання договірними сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї.

Відповідно до п. 1 ст. 32¹ Конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї. Згідно зі ст. 33 та 34 Конвенції Суд може розглядати два види справ: міждержавні, тобто справи, порушені за заявою однієї держави-учасниці про порушення будь-якою іншою державою-учасницею положень Конвенції та протоколів до неї, та справи, порушені за індивідуальними заявами. При цьому відповідно до п. 2 ст. 32 Конвенції лише Суд може вирішувати усі спірні питання щодо його юрисдикції. Конвенція надає йому широкий простір для дій з метою найбільш ефективного забезпечення захисту прав людини

в процесі розгляду конкретної справи шляхом гнучкого розуміння меж його юрисдикції.

Згідно зі ст. 32 Конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції та протоколів до неї і які передаються йому на розгляд. Якщо виникає спір щодо юрисдикції самого Суду, то він вирішується безпосередньо цим Судом [10].

Отже, юрисдикція Суду об'єднує два раніше не сумісні елементи – міждержавний та індивідуальний. Фактично до органу, який створений і діє на основі міжнародного права, мають доступ не тільки уряди держав, а й фізичні особи, їх об'єднання, неурядові організації. Причому під час розгляду справи, порушеної за індивідуальною заявою, індивід та уряд з процесуальної точки зору є практично рівними. Суд не є касаційною інстанцією щодо національних судових органів.

Розгляд індивідуальних заяв на відміну від розгляду заяв держав не має політичного аспекту. Його метою є надання об'єктивного висновку про відповідність конкретних норм національного законодавства положенням Конвенції та протоколів до неї. Водночас діяльність Суду не відзначається наднаціональним характером [3, с. 46–47].

Відповідно до ст. 34 Конвенції Суд може приймати заяви від будь-якої фізичної особи, будь-якої неурядової організації або будь-якої групи осіб, які стверджують, що вважають себе потерпілими від порушення однією з договірних сторін (держав – учасниць Конвенції) прав, викладених у Конвенції або в протоколах до неї.

Отже, звертатися до Суду може будь-яка особа, або група приватних осіб, або неурядова організація, якщо вони є потерпілими (або жертвою) від порушення прав, закріплених у Конвенції. Для заявників практично не встановлено обмежень – це можуть бути як фізичні особи, так і організації. При цьому заявником може бути не лише громадянин тієї держави, в якій відбулося порушення, але і будь-який іноземець чи особа без громадянства, котрі опинилися під юрисдикцією держави – учасниці Конвенції, незалежно від того, проживає ця особа в державі постійно або знаходиться тимчасово. Це може бути також будь-яка особа, що незаконно опинилася на території держави, зокрема затримана під час незаконного перетинання кордону. Крім того, Конвенція не містить обмежень щодо дієздатності осіб, котрі звертаються до Суду.

Відповідно до ст. 35 Конвенції Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту – відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права. Це означає, що особа перед тим, як подати

офіційну скаргу до Суду, повинна використати всі доступні засоби захисту своїх прав (як адміністративні, так і судові), передбачені національним законодавством. До того ж справа може бути прийнята Судом до розгляду лише впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення [11].

Критерій шестимісячного строку тісно пов'язаний з критерієм вичерпання національних засобів правового захисту: згідно зі ст. 35 (1) Конвенції Суд може прийняти питання до розгляду впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення у справі національними органами.

Відповідно стратегія захисту повинна включати проходження усіх рівнів національної системи правового захисту, що дає підстави довести факт невиконання державою її зобов'язань щодо забезпечення кожному права на ефективний засіб правового захисту на національному рівні [12, с. 119–130], адже ст. 13 Конвенції гарантує наявність у національному праві ефективних правових засобів, які захищають права і свободи, викладені у Конвенції, і які дозволяють компетентному національному органу з'ясувати зміст скарги про порушення прав, гарантованих Конвенцією, та запропонувати відповідну компенсацію.

Згідно з українським законодавством вичерпання усіх національних засобів захисту передбачає звичайну процедуру судового провадження, що включає проходження справи у першій, апеляційній та касаційній судових інстанціях. Тому доказами використання засобів національного правового захисту в Україні є процесуальні документи, що приймаються цими органами (рішення, ухвали суду), копії яких додаються до заяви, що подається до Європейського суду, і які є доказами використання засобів внутрішнього правового захисту. При цьому процедура «у порядку нагляду» не є засобом правового захисту, який слід використати згідно з п. 1 ст. 35 Конвенції.

Важливо відзначити також те, що іноді приводом для звернення до Європейського суду з прав людини є не одне, а декілька порушень – певна сукупність фактів, дій, рішень органів державної влади, які можуть становити порушення прав, передбачених різними статтями Конвенції. У такому разі треба точно встановити, які права порушено, та перевірити щодо кожного з цих порушень окремо вичерпаність національних засобів правового захисту. Тому у разі, якщо порушення стосується різних прав, слід переконатись у тому, що стосовно кожного з порушених прав вичерпано всі національні засоби правового захисту.

Суд не приймає до розгляду справи, якщо вони:

а) анонімні або за своєю сутністю є такими самими, як заява, що вже була розглянута Судом або її було розглянуто за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і не містять якихось нових обставин;

б) Суд не приймає індивідуальні заяви, якщо вони несумісні з положенням Конвенції або явно необґрунтовані чи такі, що є зловживанням права на подання заяви.

Неприйнятність анонімного звернення полягає в тому, що Суд не розглядає анонімні заяви. Скарга повинна бути підписана заявником або його представником і містити прізвище, ім'я і по батькові заявника, а також його адресу та інші дані, які зазначають у формулярі скарги: місце і дата народження, професія тощо. Неприйнятною Суд може визнати скаргу, яка за своєю сутністю порушує питання, що вже було розглянуте Судом або вже подане на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить відповідної нової інформації.

Право на звернення громадянина до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій не обмежується лише Європейським судом з прав людини, адже існують інші міжнародні інституції з захисту прав людини, як-от: Комітет ООН з прав людини, Міжнародний комітет проти катувань, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація праці тощо, до яких можуть звертатися громадяни держави, яка є учасницею відповідних міжнародних організацій. Зазначені інституції не є судовими органами, а прийняті ними рішення зазвичай не мають юридичної обов'язковості. Проте у разі, якщо питання вже розглянуто або є предметом іншої процедури міжнародного розгляду чи врегулювання, Суд не приймає таких скарг, якщо вони не містять нових фактів, що стосуються справи. Повторне звернення до Суду з тією самою скаргою за тими самими фактами також є неприпустимим [12].

Неприйнятність індивідуальної заяви може бути визнана Судом, якщо буде встановлено її несумісність з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явну необґрунтованість чи зловживання правом на подання заяв.

Явно необґрунтованою є скарга, що не містить фактів, які явно вказують на порушення положень Конвенції, або якщо зазначені в ній порушення є несуттєвими, або заявником не подано доказів зазначених порушень. Зловживанням правом на подання скарги може вважатися подання скарги, що не містить відомостей про порушення права або містить помилкові чи викривлені відомості і факти, або неодноразове неподання Суду чи Секретаріату Суду відомостей, які вони вимагають подати, тощо.

Важливим моментом судового розгляду є процедура мирного (дружнього) врегулювання, яка передбачає досудове вирішення справи шляхом узгодження позицій сторін з питань, викладених у заяві до Суду. Так, проти України була подана справа, в основі якої лежала заява (№ 46144/99), яку тринадцять громадян України – Ю. П. Кайсин, В. О. Степанов, І. Г. Шабат, І. С. Лучин, О. І. Шмаков, Р. М. Дзядик, А. А. Лабутін, В. М. Ресненко, А. С. Сидоренко, Б. В. Герус, М. Й. Гатала, Р. М. Білан і О. В. Демчук («заявники») – подали на розгляд Європейської комісії з прав людини («Комісії») 16 жовтня 1998 р. на підставі колишньої ст. 25 Конвенції про захист прав людини і основних свобод («Конвенції»). Заявники стверджували, що вони стали жертвами в сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції внаслідок невиконання рішення суду першої інстанції м. Червоноград, яким було визнано їх право на пенсію за інвалідністю, а щодо шахти «Червоноградська» № 2 було винесено рішення про сплату їм належних сум. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 р. – в день набуття чинності Протоколу № 11 до Конвенції (п. 2 ст. 5 Протоколу № 11). Заяву було передано на розгляд четвертої секції Суду (п. 1 ст. 52 Регламенту). У рамках цієї секції було створено палату для розгляду цієї справи (п. 1 ст. 27 Конвенції) відповідно до п. 1 ст. 26 Регламенту. 27 січня 2000 р. після того, як було отримано висновки сторін, Суд визнав заяву прийнятною для розгляду.

У листі від 12 жовтня 2000 р. Уряд України повідомив Суд про те, що сторони уклали угоду, відповідно до якої передбачається виплата кожному заявнику відповідної суми, що відповідає сукупності його пенсії за інвалідністю, та відшкодування збитків. У листі від 1 грудня 2000 р. Уряд поінформував Суд про те, що на рахунки заявників в Ощадному банку України 26 жовтня 2000 р. було перераховано всі відповідні кошти, повністю задовольнивши претензії, які були висунуті заявниками на підставі Конвенції, а також здійснивши відшкодування збитків. Він повідомив Суд, що заявники повинні відкликати свою заяву. У листі від 26 жовтня 2000 р. заявники поінформували Суд про те, що вони отримали всі кошти, які мали бути їм виплачені відповідно до угоди, укладеної з Урядом 11 жовтня 2000 р., і що вони більше не мають претензій до Уряду-відповідача. У листах від 21 листопада 2000 р. і 4 лютого 2001 р. заявники просили Суд не вилучати заяву із реєстру справ, що підлягають розгляду, і винести рішення на підставі того, що розрахунок пенсій за інвалідністю не відповідав законодавству.

Заявники займалися професійною діяльністю на шахті «Червоноградська» № 2 (акціонерне товариство, значна частка

акцій якого належить державі) протягом десятків років. Вони мають професійне захворювання. З часом ця хвороба призвела до інвалідності. Оскільки комбінат шахти не виплачував їм пенсію за інвалідністю, заявники один за одним подали до Червоноградського суду першої інстанції позов проти шахти «Червоноградська» № 2, вимагаючи виплати їм повної суми пенсії за інвалідністю у зв'язку з професійним захворюванням, розрахованої відповідно до постанови Міністерства вугільної промисловості України від 4 березня 1996 р. Суд першої інстанції виніс відповідно 13 рішень: 3 липня 1997 р. (стосовно одного заявника), 24 листопада 1997 р. (стосовно десяти заявників) та 9 грудня 1997 р. (стосовно двох заявників). 27 лютого 1998 р. суд першої інстанції надіслав шахті «Червоноградська» № 2 виконавчі листи за винесеними рішеннями. У листі від 11 вересня 1998 р. Голова суду м. Червоноград (суду першої інстанції) повідомив заявників про те, що винесені рішення не було виконано через нерегулярне покриття поточних витрат шахти районним відділенням Державного казначейства. У листі від 28 січня 1999 р. Голова суду м. Червоноград вимагав від шахти виконати винесені рішення. Рішенням від 8 жовтня 1999 р. перший заступник Голови Верховного Суду України відстрочив процедуру виконання рішення, винесеного 24 листопада 1997 р., на користь першого заявника. Листом від 14 жовтня 1999 р. Управління юстиції Львівської області повідомило заступника Міністра юстиції про призупинення процедури виконання рішень, винесених на користь другого, третього, четвертого, восьмого, десятого і одинадцятого заявників, відповідно до рішення від 8 жовтня 1999 р. У листі від 25 жовтня 1999 р. Верховний Суд України повідомив дирекцію шахти про те, що рішення від 8 жовтня 1999 р. передбачає тільки відстрочення процедури виконання рішення, винесеного 24 листопада 1997 р., на користь першого заявника. 22 грудня 1999 р. і 14 січня 2000 р. на вимогу заступника Голови Верховного Суду України всі відповідні рішення було скасовано на підставі порушення законодавства і всі справи відіслано на повторний розгляд до суду першої інстанції. У 13-ти рішеннях від 26 жовтня 2000 р. суд першої інстанції, взявши до уваги угоду, укладену між заявниками та Урядом, констатував відсутність претензій заявників до шахти «Червоноградська» № 2 і оголосив про закриття пов'язаного з ними судового процесу. Суд взяв до уваги мирне врегулювання, досягнуте сторонами, умови якого викладено вище в п. 7 і 8 ст. 39 Конвенції. Він констатував, що відповідно до укладеної угоди Уряд сплатив суми, які вимагалися заявниками і які ті прийняли. Таким чином, Суд дійшов висновку, що справу вирішено в значенні п. 1 (b) ст. 37 Конвенції.

Він переконався, що вищезгадане врегулювання ґрунтується на дотриманні прав людини, як воно визначене в Конвенції та протоколах до неї (п. 1 ст. 37 Конвенції і п. 3 ст. 62 Регламенту). Той факт, що раніше в листах від 21 листопада 2000 р., 10 січня та 4 лютого 2001 р. заявники змінили своє рішення і просили Суд не вилучати справу із реєстру і розглянути її по суті, не робить у даному випадку недійсною угоду, укладену сторонами. Тому Суд не може продовжувати розгляд заяви. Отже, справу слід вилучити із реєстру справ, що підлягають розгляду. З огляду на зазначені причини Суд вирішив вилучити справу із реєстру [13].

Рішення Суду є остаточним та обов'язковим насамперед для учасників судового процесу. Рішення оприлюднюється в офіційному збірнику матеріалів Суду. Системою співтовариства не передбачено розподілу між гілками судової влади. Таким чином, виконуючи різноманітні функції, Європейський суд водночас є і конституційним, й адміністративним, і цивільним, й арбітражним судом, а також експертною інстанцією. Якщо Європейський суд ухвалить рішення на користь людини (позивача), відшкодовувати матеріальні чи моральні збитки має держава, яка є відповідачем.

Список літератури: 1. Черниченко С. В. Теорія міжнародного права : в 2 т. / С. В. Черниченко. – Т. 1. – М. : НІМП, 1999. – 336 с. 2. Савенко М. Роль практики Європейського суду з прав людини у Конституційному судочинстві України / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 51–55. 3. Андріанов К. До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини / К. Андріанов // Право України. – 2000. – № 8. – С. 46–51. 4. Кирилюк Д. Міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх імплементація у законодавстві України [Електронний ресурс] / Дмитро Кирилюк // Юридичний журнал. – 2005. – № 12. – С. 46–48. – Режим доступу: <http://www.justian.com.ua/article.php?id=2029>. 5. Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод : навч.-практ. посіб. / В. П. Паліюк. – Миколаїв : Атол, 2003. – 130 с. 6. Глотов С. А. Права человека и их защита в Европейском суде / С. А. Глотов, Е. Г. Петренко. – М. ; Краснодар : Юг, 2000. – 139 с. 7. Рожкова М. А. Новые правила обращения в Европейский Суд по правам человека: текст Регламента, новеллы, комментарии / М. А. Рожкова, Д. В. Афанасьев. – М. : Статут, 2004. – 256 с. 8. Пасова Т. Наша країна – 4 в Європі за кількістю звернень до суду з прав людини / Т. Пасова // Голос України. – 2008. – 25 січ. – № 14. 9. Коваль І. Право на справедливий суд : практика Європейського суду з прав людини щодо України / І. Коваль // Право України. – 2006. – № 10. – С. 129–132. 10. Капустинський В. А. Європейський суд з прав людини як одна із основних міжнародних правозахисних інституцій загальноєвропейської системи захисту прав людини [Електронний ресурс] / В. А. Капустинський. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/64348CCE8C977408C22576E800322AE6?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=64348CCE8C977408C22576E800322AE6&Count=500&>. 11. Буткевич В. Г. Європейський суд з прав людини

та українське судочинство: питання взаємодії [Електронний ресурс] / В. Г. Буткевич, В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 4 (44). – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2287C175C7F298ECC2256E85002F2866?OpenDocument>. 12. Фурса Є. І. Процесуальні документи у цивільних справах (теорія, методика, практика) : наук.-практ. посіб. / Є. І. Фурса, С. Я. Фурса. – К. : КНТ, 2007. – 1088 с. 13. Рішення щодо мирного врегулювання заяви № 46144/99 Кайсина та інших проти України [Електронний ресурс] : за станом на 27 берез. 2007 р. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart31/inx31957.htm>.

Надійшла до редколегії 21.06.2011

Рассмотрены основные принципы деятельности Европейского суда по правам человека. Отражены главные задачи Европейского суда в разрезе обращения граждан для защиты своих прав на труд. Отмечено, что граждане Украины могут обратиться в этот Суд только после того, как были исчерпаны все национальные средства правовой защиты – в соответствии с общепризнанными нормами международного права.

The main principles of work of the European Court of Human Rights are examined. The main tasks of the European Court of Justice in the context of applications of citizens to protect their rights for work are covered. It is noted that the citizens of Ukraine can apply to the Court only after the exhaustion of domestic remedies – in accordance with universally recognized norms of international law.